

ȘCOLI ȘI REPREZENTANȚI ÎN MUZICA BISERICESCĂ A BUCUREȘTIULUI VEACULUI AL XIX-LEA

Arhid. dr. GABRIEL CONSTANTIN OPREA

Universitatea Națională de Muzică București

Arhid. Gabriel Constantin OPREA este lector la Universitatea Națională de Muzică din București (UNMB), Departamentul de Dirijat și Instrumente Complementare, Secția Muzică Bizantină. Născut în anul 1969 în Pitești, jud. Argeș, Gabriel Constantin Oprea este absolvent al Facultății de Teologie Ortodoxă din București, secția Teologie Pastorală (1995) și al UNMB, secția Muzică Religioasă (1996). A obținut titlul de Doctor în Muzică la UNMB (2008). Este dirijor al Grupului *Stavropoleos* pe care l-a înființat în anul 1993, în cadrul mănăstirii cu același nume. A activat ca profesor asociat la Facultatea de Teologie Ortodoxă (1996-1997), profesor asociat al Universității Naționale de Muzică – București, Secția Muzică religioasă (1997-2000), asistent universitar (2000-2004), apoi lector universitar al aceleiași Secții din cadrul UNMB. A înregistrat peste 60 de discuri, casete sau CD-uri ce conțin cântări aparținând diferitelor perioade liturgice din ritul ortodox, atât cu formația *Psalmodia* a UNMB, dar mai ales cu Grupul *Stavropoleos*, al cărui dirijor este. Pe lângă aceste înregistrări a susținut peste 150 de concerte atât în țară cât și în străinătate.

REZUMAT

Articolul de față constituie o cercetare de sinteză asupra școlilor de muzică psaltică din Bucureștiul secolului al XIX-lea, cu prezentarea programelor și orientărilor didactice care au marcat cântarea monodică de strană din capitala Valahiei. Totodată, lucrarea încearcă să reliefeze, pe baza documentelor inedite de arhivă, personalitățile muzicale și ecleziastice care au desăvârșit predarea acestei arte în perioada de început a modernizării societății românești.

Cuvinte cheie: muzică psaltică, școli de cântăreți, cântare de strană, notație hrisantică, cărți de psaltichie

Argument

Secolul al XIX-lea aduce o mutație esențială în evoluția culturii muzicale de tradiție bizantină: răspândirea tiparului face ca circulația creațiilor psaltilor să fie mult mai ușoară iar școlile veacurilor al XVI-lea – al XVIII-lea, rămase izolate și circumscrise spațiului lor geografic, să se contopească într-o unică școală, cea națională. Activitatea didactică, componistică și interpretativă iese din cadrul izolat și se instituționalizează în școlile de muzică bisericească mai întâi și apoi în seminariile preoțești, devenind un important vehicul al culturii naționale. Era un proces și o mutație ce caracteriza întreaga creație artistică a timpului, de a împământenii cultura acumulată prin asimilare și de a-i imprima o puternică pecete națională. În cazul muzicii bisericești un loc important în această schimbare proprie secolului al XIX-lea l-a avut reforma hrisantică începută la Constantinopol prin efortul urmașilor lui Gheorghe Cretanul, Hrisant de Madyt, Grigorie Levitul și Hurmuz Hartofilaxul și ajunsă în Țările Române la începutul veacului al XIX-lea prin Petru Efesiul. Reforma sau noul sistem muzical s-a impus foarte repede, în lumea ortodoxă găsindu-și adepți în Țările Române; marii protopsalți s-au adaptat cu toată convingerea la sistemul muzical mai simplificat, chiar dacă acesta rupea cu stilul de cântare vechi bizantin.¹

Studiul de față încearcă să sistematizeze informațiile despre acest domeniu, contextualizându-le și completându-le cu date noi, inedite, oferite de documentele conservate în Arhivele Naționale din București.

1. Muzica de tradiție bizantină în secolul al XIX-lea – mutații și direcții

În Principate, reforma este rapid preluată, domnitorul Țării Românești, Caragea Vodă, numește la 15 mai 1816 trei epitropi care să se îngrijească de bunul mers al școlii nou-înființate la Constantinopol, iar în 1817 deschide oficial o școală pentru deprinderea *sistimei* celei noi, pe lângă Biserica Sf. Nicolae-Șelari din București, numindu-l profesor pe Petru Efesiul, care se „desăvârșise la Școala de la Constantinopol”². Prin el s-a format prima generație de psalți cunoscători ai noii teorii muzicale, s-au pus bazele primei tipografii de muzică psaltică din Orient, și

¹ O prezentare sintetică și limpede a diferențelor stilistice aduse de reforma hrisantică, pe care am urmat-o în acest loc, la Titus Moiescu, „Muzica bizantină în Evul Mediu românesc. Schița unei eventuale istorii a acestei străvechi arte” în „Memoriile comisiei de folclor”, tom VI/1992, Editura Academiei, București, 1995, pp. 65-66.

² Nicolae M. Popescu, *Viața și activitatea dascălului de cântări Macarie Ieromonahul*, f.e., București, 1908, p. 19.

tot el trudea zi și noapte la tălmăcirea cântărilor pe noul sistem muzical (păstrând textul lor în limba greacă) și mai apoi la tipărirea lor. Într-un studiu dedicat lui Macarie Ieromonahul, Nicolae M. Popescu, spunea despre Petre Efesiu că „deși străin, nu se gândea când lucra decât la iubitorii de muzică patrioți”¹, fiind unul dintre cei care „ne-au adus multe foloase”²; prin el s-a răspândit la noi noua notație muzicală, prin el s-a inventat tiparul de psaltichie și „un ucenic al lui va fi acela care va izgoni muzica grecească din biserica noastră”³.

Prin opera de adaptare, traducere și românire a cântărilor bisericești, psalții din prima jumătate a secolului al XIX-lea au creat mediul necesar afirmării melosului psaltic autohton pe care cântăreții și profesorii de muzică bisericească îl vor promova pe parcursul întregului secol, contribuind astfel la apariția și afirmarea școlii naționale de muzică bisericească. Aceștia sunt „distinșii profesori și marii compositori de muzică carii au împodobit servicul liturgic al Bisericii Române, prin compozițiunile și cântările lor musicale. Ei au tot dreptul la recunoștința noastră; de ore-ce, nu numai că au curățit cântările bisericești de tot ce aveau strein; dar au pus melodiile pe românește și le-au acomodat cu genul și gustul de cântare al poporului român” cum scria vicarul Sfintei Mitropolii a Ungro-Vlahiei, Nifon Ploeșteanu, la 1902.⁴

Biserica Ortodoxă Română însăși a luptat pentru promovarea culturii autohtone pe mai multe planuri. Din punct de vedere muzical, odată cu introducerea reformei hrisantice în Țara Românească, Moldova și o parte din Transilvania, s-au implicat în organizarea învățământului psaltic în limba română, stimulând-i constant și aplicat dezvoltarea. Școlile de psaltichie înființate în orașele mai mari, la mitropolii, episcopii, mănăstiri, au dus la formarea psalților care prin activitatea componistică, interpretativă sau de traducere și românire a cântărilor, prin arta caligrafierii manuscriselor și știința editorială, au pus bazele școlii naționale de psaltichie. Scopul acesteia era – concluzionează părintele Alexie Buzera, în studiul său dedicat culturii noastre muzicale în secolul al XIX-lea – de a împlini idealurile pentru care au militat psalții și protopsalții secolelor precedente, de promovare a cântării bisericești în limba română, de evidențiere a ethosului autohton și de dezvoltare a culturii muzicale de tradiție bizantină⁵.

La stăruințele Mitropolitului Nectarie se înființează în anul 1813, din dispoziția Domnului Țării Românești, Caragea Vodă, o școală de *musicie* la care a

¹ *Idem, ibidem.*

² *Idem, ibidem.*

³ *Idem, ibidem.*

⁴ Nifon N. Ploeșteanu, *op. cit.*, p. 76.

⁵ Alexie Al. Buzera, *Cultura muzicală românească de tradiție bizantină din sec. al XIX-lea*, Fundația Scrisul Românesc, Craiova, 1999, pp. 342-344.

fost numit „să paradosească meșteșugul muzicii la cei ce vor voi a-l învăța, dascălul musicos, Gherasie Ieromonahul”¹. Școala care se înființa „fiind lipsă de cântăreți trebuincioși pentru aceleași Dumnezeiești slujbe”, a funcționat în „două odăi ale Școalei ot Sfeti Sava”, dascălul Gherasie fiind plătit „cu leafă din venitul școalelor pe lună protaleri 250, fără a se lua vreo plată de la ucenici”.² Deoarece cursurile aveau loc la Sfântul Sava și nu la Mitropolie, menționează muzicologul Octavian-Lazăr Cosma, înseamnă că Gherasie, „dascăl musicos”, continuă opera didactică începută la Sfântul Sava, la sfârșitul secolului trecut, de Mihalache Protopsaltul³. Însă, din lipsă de fonduri, școala se desființează în anul următor, în august 1814.

Ca urmare a legăturilor cu Patriarhia din Constantinopol și cu Muntele Athos, Țările Române s-au înscris printre cele dintâi care au adoptat noua notație. Domnitorul Ioan Caragea, răspunzând cererii de ajutor din partea Patriarhului Chiril, a susținut moral și material școala înființată în anul 1815 la Constantinopol pentru aplicarea reformei, mai mult, la 15 mai 1816, el i-a desemnat pe Iosif, episcopul Argeșului, Ioan Moshu și Polizache Dimitriu să se ocupe de buna ei funcționare. De aceea, ipoteza trimiterii unor tineri români la Constantinopol pentru studierea noii notații este plauzibilă dar, la București, reforma a ajuns prin grecul Petru Efesiul⁴.

Caracterul autohton al muzicii bisericești este evidențiat de Macarie Ieromonahul în prefața *Irmologhionului – Catavasier* tipărit la Viena în anul 1823, când se referă la disprețul grecilor față de cântăreții români care „nu iaste nimic, cântă vlahica”⁵. Macarie este, fără îndoială, cel care se înscrie în istoria muzicii psaltice românești ca fiind „cel mai desăvârșit tălmăcitor al cântărilor eclesiasitce”⁶, o spun toți biografii lui. Deși tălmăcise și compusese cântări în sistima veche, cucuzeliană („că și pe sistima veche nu puține cărți în limba noastră am prefăcutu și cântări am alcătuitu”⁷ mărturisește el), o dată cu adoptarea reformei le transcrie și adaptează noului sistem, și aceasta pentru că era conștient de faptul că se simțea nevoia unui repertoriu eclesiasitic „intradus” în „sistima noao și în limba graiului nostru”⁸. În acest fel înțelegea Macarie să reformeze cântarea psaltică, unind cele două deziderate ale momentului: simplificarea și limpezirea cântării și imprimarea

¹ *Idem, ibidem.*

² Vasile A. Urechia, *Istoria Școalelor de la 1800 – 1864*, tom IV, Imprimeria Statului, București, 1901, pp. 201 – 202.

³ Octavian Lazăr Cosma, *op. cit.*, pp. 62-63.

⁴ Octavian Lazăr Cosma, *op. cit.*, p. 75.

⁵ Macarie Ieromonahul, *Irmologion sau Catavasieru....*, p. X.

⁶ *Idem, ibidem.*

⁷ *Idem, ibidem.*

⁸ *Idem, ibidem.*

unui specific național; în formă și conținut cântarea bizantină trebuia să fie una nouă. De aceea, mitropolitul Dionisie Lupu îl însărcinează cu realizarea unei opere de mare importanță pe plan național. Românirea cântărilor psaltice este în cele din urmă un proces tehnic de o mare complexitate, plecând de la original el crează o linie melodică ce se derulează firesc, adaptând-o textului muzical românesc, cuvântului cu toate nuanțele sale, ținând de conținut, expresivitate, metrică. Atent mereu la cuvânt, Macarie intervine operând creator în incipitul sau interiorul frazelor pe care uneori le scurtează, alteori le lungește după nevoile concrete, obținând o nouă lucrare, oarecum modificată, în care specificului bizantin i se adaugă, contopindu-i-se, cel autohton. Putem concluziona astfel – împreună cu muzicologul Gheorghe C. Ionescu în studiul dedicat operei de românire a lui Macarie Ieromonahul – că Macarie era preocupat în acțiunea de românire a cântărilor de corespondența cât mai fidelă între textul românesc și muzica realizată în așa fel încât lucrarea să capete o nouă identitate, o nouă personalitate, izvorâtă din colaborarea compozitor-tălmăcitor care să răspundă exigențelor unei opere de artă.¹

Sigur, fenomenul este mult mai complex și are o istorie îndelungată pe care și opera lui Macarie se sprijină; de la Filotei sin Agăi Jipei și până la Macarie Ieromonahul, timp de mai bine de un secol, o seamă de muzicieni – psalți-compozitori, copişti, dascăli, cântăreți – au contribuit în felul lor la românirea cântărilor bisericești. Între aceștia Șerban pevețul – ucenic a lui Filothei și protopsalt al bisericii Curtea Domnească, tălmăcitor, psalt și compozitor înzestrat – Ioan sin Radului Duma Brașoveanu – de la care se păstrează o *Psaltichie românească*, încheiată în 1751, de fapt o copie a *Psaltichiei* lui Filothei – Constantin *ftori psalt*, autor caligraf a unui *Antologhion*, copie a unor cântări din *Psaltichia* lui Filothei. Un nume care se impune în acest proces este cel al lui Mihalache Moldovlahul „dascăl de musichie la școala de la Sf. Sava, cel care pe la anii 1784-1786 tălmăcește un *Anastasimatar* menționat de Anton Pann în prefața *Bazului teoretic*². Mihalache face un important pas înainte față de Filotei intervenind în tratarea partiturii în mod creativ, reușind să dea o formă muzicală cuvintelor românești. I-au urmat Naum Râmniceanu, de la care ne-a rămas un *Antologhion* ce cuprinde în traducere românească o *Propedie* și mai multe cântări reproduse din

¹ Gheorghe C. Ionescu, „Macarie Ieromonahul și opera de românire a cântărilor psaltice”, în *Studii de muzicologie și bizantinologie*, f.e., București, 1997, pp. 65-66.

² Despre Mihalache Moldoveanu, Mihalache Moldovlahul sau Mihalache „Cântărețul celor 40 de mucenici” o mențiune la Sebastian Barbu-Bucur, *Cultura muzicală...*, p. 109. Dacă Mihalache Moldovlahul se dovedește a fi același cu Mihalache Eftimivici, opinează Sebastian Barbu-Bucur, atunci *Anastasimatarul* lui se păstrează în două manuscrise copii (BAR mss. rom. nr. 578 și 551). A se vedea pe larg, Sebastian Barbu Bucur, „Protopsaltul Mihalache Moldovlahul” (I), *Muzica*, an XVIII, nr. 3/2007, pp. 113-120.

Psaltirea lui Filothei, Iosif Monahul, protopsaltul Mănăstirii Neamț și Ioniță Pralea Moldoveanu, primul traducător în versuri ritmate al *Prohodului Domnului* și al *Prohodului Maicii Domnului* (1810). Macarie, conștient de valoarea acestor înaintași și de rolul lor, nota în prefața *Irmologhionului* său:

„Mulți din psalții cei desăvârșiți din neamul nostru s-au arătat cu râvnă în vremi, ca să facă câte ceva în limba noastră, precum fericitul întru pomenire Arsenie Ieromonahul Cozianul, Calist protopsaltul sântei Mitropolii a Bucureștilor și Șerban protopsaltul Curții Domnesci, carii nu numai Anastasimatarul Melos, cheruvicile, pricesnele toate, catavasiele, irmoasele toate și altele, dar și partea cea mai multă a papadichiei (cântările puse pe semne) o au prefăcut românesce cu toată desăvârșita alcătuire, minunați dascăli și alcătuitori ai vremii lor, stând, în cea veche musichie. Însă una pentru greutatea și alta pentru zavistia celor ce nu pot să vadă sporirea și să audă pre acestea în limba graiului nostru, d'împreună cu mortea lor au perit și ostenele lor.”¹.

2. Școli

Activitatea școlii de psaltichie de la București continuă tradiția formată în secolele precedente, începând cu Filotei Jipa, cu Șarban Protopsaltul Țării Românești, Constantin și Mihalache Moldovlahul, și întărită apoi de cei pe îi vom aminti mai jos și care au ridicat-o pe noi trepte. După unirea Principatelor din 1859 și mai apoi Marea Unire din 1918, țelurile școlii de psaltichie din București și le-au împropiat și alte școli similare, inclusiv cele din sud-estul Transilvaniei.

Dar să urmărim, în derularea lor, momentele mai importante ale cronologiei școlilor din București, în secolul al XIX-lea, pornind de la premiza că un tablou al culturii muzicale a acestui veac nu poate fi complet fără această dimensiune esențială a aceluia moment de formare a conștiinței naționale: învățământul și organizarea lui pe noi temeuri. De la școlile constituite pe lângă biserici sau mitropolii, încă neintegrate unui proces educativ complex, ci orientate exclusiv spre cântare, la seminariile preoțești, adevărate școli confesionale, care asigură o pregătire teoretică și practică completă, școlile surprinse în acest capitol pot constitui o oglindă fidelă a evoluției procesului educativ-formativ pe parcursul unui secol.

¹ Macarie Ieromonahul, *Irmologhion sau catavasieriu...*, p. IV.

2.1. Școala de la Biserica Sfântul Nicolae Șelari

Componenta didactică a procesului de formare în domeniul muzicii bisericești a fost reluată, în secolul al XIX-lea, odată cu înființarea școlii de la **Biserica Sfântul Nicolae-Șelari**, unde Petru Efesiul „a desăvârșit destui români și streini în sistema cea nouă”¹. Venirea lui Efesiul în Capitala Țării Românești a putut fi determinantă, spun biografii lui, și de o anume misiune încredințată de către Patriarhul Chiril al Constantinopolului, ca răspuns la ajutorul acordat de domnitorul român Ioan Caragea, dar și de dorința implementării noii notații în Țările Române².

Petru Efesiul s-a bucurat de sprijinul domnului și a Curtii, care i-au înlesnit deschiderea școlii de la biserica Sfântul Nicolae – Șelari. „Școala domnească de muzică psaltică”, cum se mai numea, era susținută de domn care a sprijinit, în același timp, și înființarea unei tipografii, prima de acest fel din lumea ortodoxă răsăriteană. În anul 1818, Efesiul încheie un contract cu argintarul Serafim Hristodul și cu Grigore Razul pentru turnarea în metal a neumelor psaltice, și astfel sunt tipărite în 1820, primele cărți de muzică bisericească: *Νέον Αναστασιματάριον* și *Σύντομον Δοξαστάριον*, în limba greacă, amândouă avându-l autor pe Petru Lampadarie.

Atât școala cât și tipografia au avut un rol foarte important în aplicarea reformei: în primul rând a format cei dintâi cunoscători ai notației hrisantice, și anume Macarie Ieromonahul, Anton Pann, Ghelasie Basarabeanul și mulți alții, care au promovat-o în etapa imediat următoare. În al doilea rând, profesionalismul primilor specialiști formați de Petru Efesiul a oferit mitropolitului Dionisie Lupu – din momentul când a fost ales în scaunul Țării Românești – posibilitatea înființării primei școli de psaltichie în limba română, și a unei comisii pentru traducerea și românierea cântărilor bisericești.

Inițial, planul lui Efesiul era de a tipări toate cărțile bisericești în noua lui tipografie, dar acest lucru „a fost sfârșat de multe piedici”³ între care cheltuielile ridicate cu turnarea semnelor și profitul prea mic obținut din vânzare. Un rol nu lipsit de importanță l-a avut și contextul politic, mișcarea revoluționară de la 1821, iar „lovitura definitivă” a fost dată de înființarea unei școli în limba română, la Mitropolie.⁴ În plus Macarie, cel care o va conduce, începe acea acțiune de românire a cântării bisericești ce i-a fost încredințată prin hotărâre domnească iar în 1823 pleacă la Viena unde tipărește, în românește și în condiții tipografice mult

¹ Anton Pann, *Bazul teoretic și practic al muzicii bisericești*, „în sa tipografie”, București, 1845, p. XXXIII.

² Octavian Lazăr Cosma, *op. cit.*, p. 75.

³ Nicoale M. Popescu, „Notația muzicală a lui Petru Efesiu”, BOR, XXXII, nr. 10, ianuarie 1909, pp. 1191.

⁴ *Idem, ibidem.*

mai bune, cărți de strană care „făcură cu totul nefolositoare pe ale lui Efesiu”.¹ Psaltul grec, dezgustat și obosit renunță la tipografia sa, vinde Mitropoliei ce a mai rămas din ea și începe să propovăduiască un nou sistem de notație muzicală, sistemul alfabetic. Inventează pentru aceasta un fel de litografie, numită de el *hartotipie* și își răspândește noua sistimă. Dar încercarea lui n-a avut ecou căci este inferioară notației obișnuite, care avea desigur apanajul vechimii și a mulțimii cunoscătorilor. Originalitatea lui Efesiu în propunerea acestei notații e însă relativă; notația alfabetică e introdusă la începutul secolului al XIX-lea (ca. 1797-1815) de către Agapie Paliermu din Hios, în acea vreme când muzicienii din Orient căutau o reformare a propriei notații muzicale propunând o soluție împrumutată din Occident, unde notația alfabetică muzicală s-a menținut chiar și în secolul al XVIII-lea. Încercarea acestui Agapie Paliermu nu reușește la Constantinopol și vine la București, unde moare în 1815, un an înainte sosirii lui Efesiu. Acest sistem îl împrumută, cu mici modificări, Efesiu, 15 ani mai târziu.² Rolul lui Petru Efesiu, în pofida acestei zădărnici a planurilor sale tipografice, impusă desigur de condiții istorice, obiective, ce țin în cele din urmă de însăși evoluția școlii naționale, rămâne unul hotărâtor și poate fi rezumat în puține cuvinte: el e cel care a tipărit primele cărți de psaltichie din lume, e cel care a adus, prin școala de la Biserica Sf. Nicolae, sistima nouă la noi, și nu în ultimul rând a format prima generație de cunoscători ai ei în spațiul principatelor dunărene, la rândul lor, viitori dascăli și personalități de seamă ai cântării de tradiție bizantină.

2.2. Școala de la Mitropolie

Odată cu înființarea **Școlii de la Mitropolie**, în anul 1819, cu predare în limba română, condusă de Macarie Ieromonahul³, activitatea pedagogic-formativă în domeniul muzicii bisericești intră într-o nouă etapă. Obiectivele de constituire pe baze noi, potrivit unor metodologii elaborate, se vor împleti cu cele de a impune

¹ *Ibidem*.

² *Idem*, pp. 1197-1198.

³ Istoria înființării școlii de la Mitropolie începe în 1812 când episcopul Iosif al Argeșului și Constandie al Buzăului adresează o cerere către „Domnia lor Boierii caimacami” prin care se solicita înființarea unei școli de muzică bisericească și aducerea lui Macarie să parodosească musichia „dându-se toate cele trebuincioase precum și leafă”. Din păcate, fără a se cunoaște cauzele, școala nu a luat ființă dar se înființează, în 1813 o școală de muzică bisericească la Sf. Sava unde este numit dascăl Gherasie Ieromonahul ce funcționează până în 1814. În anul următor un grup de boieri târgovișteni se adresează Eforiei solicitând reînființarea școlii pentru pregătirea „copiilor lor și a celor sărmani” la care să funcționeze și un dascăl care „să parodosească cântarea bisericească”, cerere satisfăcută prin anaforaua domnului Caragea la 7 aprilie 1815. Când Dionisie Lupu este ales mitropolit al Țării Românești, în 1819, înființează în cadrul Mitropoliei o școală de muzică psaltică „pre graiul limbii noastre”, numindu-l pe Macarie dascăl și conducător al acesteia. Constantin Erbiceanu, „Material pentru istoria învățământului la Români”, în *BOR* an XVI, nr. 2, mai 1892, pp. 116-117.

o identitate națională și un conținut specific direcțiilor teoretice și practice pe care le va urma.

Dascălul de psaltichie, tălmăcitorul și reformatorul cântărilor bisericești bizantine se dovedește a fi în acest caz și un desvârșit organizator și îndrumător al învățământului muzical ecleziastic în țara noastră. A urmări biografia lui Macarie Ieromonahul și activitatea lui ca dascăl și epistat oferă indirect tabloul învățământului muzical românesc la începuturile secolului al XIX-lea.¹

Într-o scrisoare trimisă de Macarie din Pesta, în anul 1821, în care face elogiul neamului românesc „lăcuiitori în Țara Românească, în Moldova, în Ardeal, în Banat, în Țara Ungurească și în Machidonia”², și tradițiilor sale istorice și culturale, referindu-se la învățământ el spune:

„Kirio Kir Dionisie, cu iubire de neam și de patrie înfocat fiind pornit [...] au binevoit de au sistisit și școală de musichie românească, în carea să poată învăța ucenicii patrioți această sistimă a psaltichiei pre graiul patrioticesc, rânduindu-ne pre noi ca să prefacem și să alcătuim cu cuvinte românești toată sistima aceasta și să o paradosim”³.

Organizând școala, în care studiul muzicii psaltice și a cântărilor se făcea în limba română, Macarie va funcționa efectiv, în această primă etapă, până în primăvara anului 1821 când, însoțit de Nil Poponea Sibianul, este trimis de către mitropolitul Dionisie Lupu la Buda pentru a-și tipări lucrările sale „românite”, *Anastasimatarul și Irmologhionul*.

Revoluția lui Tudor Vladimirescu îi întârzie planul, mitropolitul – de a cărui sprijin se bucura – fiind nevoit să se retragă la Brașov. Macarie va porni însă spre Viena și în 1823 va izbuti tipărirea lucrărilor sale. Începutul îl face cu *Theoreticonul*, tradus din grecește, conceput și sistematizat în baza cerințelor determinate de structura noului sistem, ale noii semiografii bizantine, adoptat de curând în practica studiului muzicii bisericești, obținând o gramatică muzicală de o importanță majoră în pedagogia învățământului muzical bisericesc. Ea este adresată, în egală măsură, dascălilor și ucenicilor, celor care predau muzica, dar și celor care trebuiau să și-o însușească, ușurându-le eforturile în deprinderea modalităților de transmitere și asimilare a cunoștințelor. Macarie, care avea

¹ Am urmat pentru aceasta îndeaproape sinteza oferită de Ghorghe C. Ionescu în studiul său „Macarie Ieromonahul, dascăl de psaltichie și epistat al școlilor de muzichie din Țara Românească” din *Studii...*, *op. cit.*, pp. 42-54. Tot aici, în anexă sunt publicate și cele 18 ponturi ale lui Macarie, o primă metodologie elaborată privind predarea muzicii psaltice la care vom face referință mai sus.

² Macarie Ieromonahul, *Înștiințare*, în Nicolae M. Popescu, „Știri noi despre Macarie Ieromonahul”, în *BOR*, an XXIX, nr. 8 (nov.), 1915, pp. 800-805.

³ Macarie Ieromonahul, *Înștiințare*, în Nicolae M. Popescu, „Știri noi despre Macarie Ieromonahul”, în *BOR*, an XXIX, nr. 8 (nov.), 1915, pp. 800-805.

suficientă experiență pedagogică, a înțeles cel mai bine importanța acestei lucrări și de aceea a început seria cărților tipărite cu *Theoriticonul*, conștient fiind că „Această gramatică cuprinde în sine îndestulată cuvântare cu meșteșugită înlesnire, nu numai pentru o carte sau doao, ci pentru așezarea tuturor cărților de musichie a așezământului celui nou” cum scrie în *Înștiințarea* trimisă din Viena în martie 1822.¹

Revenind în țară în anul 1823, își reia activitatea didactică la Școala de muzică bisericească lăsată mai bine de doi ani în seama dascălilor Costache și Grigore. Va preda aici, după toate informațiile, până în anul 1829 când, pentru o perioadă, se va stabili în Moldova, la mănăstirile Bârnova și Neamț. Vocația sa pedagogică însă va stăruși și aici, căutând să-i învețe mereu pe alții scrierea muzicii bisericești în notație hrisantică, dar și cântarea ei în limba română.

Între timp, în întreaga țară muzica, și în special cea bisericească, cunoaște „un avânt extraordinar”, după cum aprecia istoricul V. A. Urechia în lucrarea sa *Istoria școalelor de la 1800 – 1864*². Un buget pe anul 1825 – 1826 publicat aici, ne dă informații clare despre aceasta, la fel o condică domnească cu „lefile dascălilor ce s-au găsit de cuviință a să da pă un an la fieșcare”³. Macarie însuși, acum „epistat școalelor de musichie” trimite și în alte orașe ale țării cu scrisori și recomandări către arhierii locului sau protopopi, ucenici ai săi, pentru așezarea unor școli de muzică. În septembrie 1825, Domnitorul Țării Românești, Grigorie Dimitrie Ghica, semnează „obșteasca anafora a părinților arhieriei și a dumnealor veliților boieri” prin care se înființează în orașele de reședință de județ școli cu predare în limba română cu câte doi dascăli, „unul să învețe rumânește și altul cântările bisericești după meșteșugul psaltisimii celei nouă căci prin cântări și cităriri cuvioase se cade să slăvim pe Dumnezeu în sfintele Sale lăcașuri”⁴. S-au înființat atunci mai multe școli, în Craiova, Caracal, Râmnicu-Vâlcea, Târgu Jiu, Cerneți, Pitești, Câmpulung-Mușcel, Târgoviște, Ploiești, Buzău și Focșani, dascălii fiind plătiți din Bugetul de Stat prin casa Școalelor. Oficial ele se deschideau la 1 septembrie 1825, iar cursurile propriu-zise începeau când dascălii stabiliți de către *Eforie*, la propunerea ieromonahului Macarie, recrutau elevii și își organizau spațiul necesar pentru

¹ Macarie Ieromonahul, *Înștiințare*, în Nicolae M. Popescu, *op. cit.*, pp. 1101-1107.

² Vasile A. Urechia, *op. cit.*, p. 113.

³ Vezi Gh. C. Ionescu, Anexa articolului „Macarie Ieromonahul, dascăl...”, în *Studii...*, p. 51, document preluat din C. M. Boncu, *Documente privind istoria învățământului prahovean*, Biblioteca Nicolae Iorga, Ploiești, pp. 19-21 ce transcrie *Condica domnească* 113, f 72-73 de la Arhivele Statului. În lista dascălilor, apar cu sumele convenite fiecăruia potrivit hotărârilor domnești: „dascăli cântăreți ce sunt orânduți la patru semturi a Bucureștilor să învețe meșteșugul psaltichiei (2. 400 taleri); părintelui Macarie ce s-a însărcincinat să prescrie toată sistima posaltichiei rumânești (3.000 taleri); dascălului cântăreț de la orașele Craiova. Caracal, Râmnic etc. (600 taleri)”. *Apud* Gh. C. Ionescu, „Macarie Ieromonahul, dascăl...”, în *loc. cit.*, p. 52.

⁴ C.M. Boncu, *op. cit.*, p. 19.

susținerea lor. Ele se adaugă celor patru noi școli deschise în București, înființate în anul 1821 (Școala de pe *Podul Caliiților* a dascălului Iancu Stan) și 1823 (Școala de pe *Podul Șerban Vodă* a lui Costache Chiosea, Școala de pe *Podul Târgului de Afară* a dascălului Constandin, Școala de pe *Podul Mogoșoaiei* a dascălului Ghiță), toate aflate sub controlul organizatoric și îndrumarea didactică și metodologică a părintelui Macarie Ieromonahul¹.

Ne sunt cunoscute și numele unor dascăli atestați de către Macarie, formați la Școala de muzică bisericească a acestuia, care au condus școli și au predat psaltichia în unele orașe din provincie încă de la înființarea acestor instituții în septembrie 1825. Este vorba despre Ioniță Stoicescu – Logofețelul, dascălul școlii de muzică din orașul Ploiești și cântăreț la Biserica Sfântul Gheorghe din localitate, care va conduce școala până în 1838 când, din lipsă de fonduri, se va desființa. Ucenic al dascălului Chiosea și atestat de către Macarie în mai 1824, Ioniță Stoicescu își organizează școala care va funcționa în clădirea din curtea bisericii². Cunoaștem, de asemenea, numele dascălului Constantin Ion din Câmpulung – Muscel care în 10 noiembrie 1825 trimite scrisoare “părintelui Chiriu Chir Ieromonah Macarie, epistatul școalelor de musichie” prin care „cu fiiască evlavie” îl înștiințează că „sosind aicea în oraș Câmpu-Lung, fără a mai pierde o cirtă de ceas măcar” s-a și „sistisit (așezat) la locul de școală pentru învățătura copiilor”³ și că „Arhiepiscopul Apamias și protopopul județului” pentru care avea scrisori de recomandare i-au și așezat școală și „copii de cei grăitori cu glas bun” au și început a se aduna. El mergea acolo pentru a răspândi noua sistemă pentru care avea „fireasca râvnă și preasfinția sa episcopul Apamias”⁴. Mai târziu, în 1830, vom cunoaște și numele altor dascăli cântăreți din orașele de reședință trimiși de către Macarie să „paradosească” muzica psaltică copiilor, „cei grăitori cu glas bun” precum și altora – cântăreți, preoți și diaconi – ce „vor veni în școală cu râvnă ca să învețe musichia”⁵. Ei sunt Petrache Eliad în Craiova, Teodorache în Focșani, Ghelasie în Buzău, Gheorghe Istrati în Târgoviște, Nicolae Nan în Pitești, Costache

¹ Vasile A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 135.

² Nicolae-Carol Debie, *O cronică ploieșteană*, vol. I, Editura Ploiești Mileniul III, Ploiești 1980, p. 13; Gheorghe C. Ionescu, „Circulația unor manuscrise muzicale românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea”, în *Studii și Cercetări de Istoria Artei*, (SCIA), seria *Teatru, Muzică, Cinematografie* seria (TMC), vol. 36, Editura Academiei Române, București, 1989, p. 76.

³ Constantin Erbeceanu, *Cronicarii greci carii au scris despre români în epoca fanariotă*, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1890, pp. XXIII-XXIV.

⁴ *Apud* Nicolae M. Popescu, *Viața și activitatea...*, *op. cit.*, p. 69. A se vedea și Sebastian Barbu-Bucur, „Gheorghe Căciulă – 150 de ani de la prima atestare documentară”, *Acta Musicae Byzantinae*, Centrul de Studii Bizantine Iași, vol. V, 2003, Iași, p. 119.

⁵ Nicolae M. Popescu, *Viața și activitatea...*, *op. cit.*, p. 69

în Râmnicu Vâlcea, Toma în Cerneți și Nicolae Pandele care-l înlocuiește pe Ion Constantin, în Câmpulung¹.

Înființarea școlilor de musicie în județe, la 1825 și numirea lui Macarie Ieromonahul ca epistat al acestora constituie în fapt începutul organizat al învățământului muzical în Țara Românească. Școli de musicie au existat, desigur, și înainte de această dată – și am arătat acest lucru în capitolul precedent – ele funcționau prin râvna sau chiar jertfa unor dascăli inimoși și pricepuți, prin dragostea și atașamentul față de muzică a unor fețe bisericești, cu sau fără răspunderi administrativ-eclesiastice, precum și prin înțelegerea și generozitatea unor boieri și domni. De această dată școlile de muzică bisericească dispun de un local propriu, special amenajat, de manualele didactice tipărite, de un sistem de predare evoluat, asigurat de către cadre didactice formate în acest scop, de o îndrumare aplicată, specializată, asigurată direct prin asistență la clasă și în baza unor instrucțiuni scrise, specifice studiului muzicii.

Când dascălii de psaltichie orânduieți să predea în orașele centre de județ primesc scrisorile adresate dregătorilor locali pentru „a lua pliroforie [cunoștință] de cele cuprinse într'însele”² li se înmânează și instrucțiunile care conțin pe lângă norme organizatorice și îndrumări didactice și metodologice, adică „în ce chip au să urmeze de la început până la săvârșirea mathimilor”³. Instrucțiunile, datate 1 septembrie 1825, tipărite, semnate de Eforii Școalelor și de către Macarie Ieromonahul se constituie în primul document metodic în limba română, legat de predarea muzicii psaltice din Țara Românească.⁴

Prin intermediul lor se va fixa în scris metodologia predării muzicii psaltice în țara noastră, a muzicii în general, și acest lucru i se datorează aceluiași Macarie Ieromonahul. Bogata sa experiență didactică se concretizează în acele *Ponturi 18 către dascălii de musicie* „ce sunt orânduieți ca să paradosească atât aici în poliția Bucureștilor cum și afară prin județe în ce chip au să urmeze de la început până la săvârșirea mathimilor”⁵.

Ponturile nu s-au păstrat în redactarea lor originală, dar există o copie, în dactilogramă, după exemplarul adresat lui Ioniță Stoicescu-Logofețelul, dascălul

¹ Vasile A. Urechia, *op. cit.*, tom I, p. 135 și tom IV, p. 238.

² Gh. C. Ionescu, *Studii...*, p. 46.

³ *Idem, ibidem.*

⁴ *Idem, ibidem.*

⁵ Aceste 18 *Ponturi* tipărite și trimise dascălilor conducători de școli din București și de la județe sunt amintite pentru prima dată în 1872 de către Ioanne. D. Petrescu în lucrarea sa *Arta artelor sau elemente de istoria Musicei*, București, 1872, fără a le prezenta însă și conținutul. La p. 40, n. 1. „profesoru publicu” I. D. Petrescu scrie „Vede-se cartea Ephoriei scolelor, pentru denumirea acelor Dascăli, împreună cu Instrucțiunile coprinse în opt-spre-dece Ponturi (Art.) prin-care se pune în vedere cellor numiți, întreținerea acelor scole și method'a îmvețământului musicalu.”

de psaltichie din Ploiești, care a fost donat Muzeului de Istorie din Ploiești și pe care Gheorghe C. Ionescu a reprodus-o în anexa studiului amintit, făcând în același timp și o temeinică analiză a lor, din care se desprind indicațiile referitoare la organizarea claselor și la desfășurarea orelor de curs, la disciplină și la orarul de lucru, la programa școlară și la materialul didactic și repertoriul (practic) care este recomandat. Rezultă astfel, prin aceste sfaturi folositoare date deopotrivă dascălilor și ucenicilor, însăși stadiul în care se afla metodologia studierii muzici psaltice la acel moment.¹

Astfel, aflăm că admiterea elevilor se face după o cercetare prealabilă „dacă au glas îndestul și îndemânat” și „dacă știu carte și scrisoare” după care li se ia un angajament („siguranție”)² atât de la cei admiși cât și de la părinții sau rudele lor că vor urma „fără strămutare” școala „de la început până la săvârșirea mathimilor lui, cum că își va păzi toate cuviincioasele datorii”. (Pont 1) Disciplina în timpul orelor de curs este strictă iar măsurile luate în acest sens, deosebit de severe. Atitudinile obraznice, vorba și râsul care distrag atenția celorlalți elevi se pedepseau, scoțând-l afară din „paradosis și pe urmă canonindu-l” iar în cazul repetării, se mergea chiar până la „gonirea” din școală. (Pont 11). Orele de curs se țin zilnic, tot anul, dimineața și după amiaza, în afara duminicilor și Praznicelor Împăratești, elevii având obligația de a fi prezenți în clasă, dimineața, cu o oră înainte „de paradosis” pentru ca „să-și procitească mathimile” (Ponturile 11 și 16).

Există anumite obligativități și pentru dascăli. Cei „nebăgătoriu de seamă” și cei ce „nu vor urma întocmai după ponturile acestea” se fac vinovați iar dascălii „fără râvnă, fără silință și cu purtări reale” vor fi destituiți din funcțiile lor, „să va scoate și să va pune altul în locul lui” (Ponturile 15, 16, 17). În spiritul acelei râvne patriotice care-i anima pe toți – diriguitori, profesori, elevi - și însuflețea discursul

¹ Vom cita după Anexa publicată la pp. 51-53 în lucrarea menționată.

² Vezi în acest sens *Zapisul* dascălului „Neagu ot sfinții Voievozi” din Ploiești prin care se angajează să urmeze cursurile școlii de cântăreți din localitate condusă de Ioniță Stoicescu-Logofețelul, reprodus în Gh. C. Ionescu, *art. cit.*, Anexa IV, p. 54. „Adică eu cel mai de jos iscălitu, dat-am bun și credincios zapisul meu la cinstita mâna dumnealui logofătului Ioniță, dascăl de musichie domnească, precum să se știe că având și eu râvnă ca să învăț aceste epsitimi, m-am rugat de dumenalui de m-au priimitu în școală între ucenici și dumnealui m-au priimitu cu bucurie ca pe un fiu al patrii și mai întâi mi-au arătat cumu că n’aveamu ca să plătim nici măcar o para pentru această învățătură, fiindcă dumnealui i se plătește leafa domnească. Pentru care și noi nu puțin ne-am bucuratu, rugându-nea pentru sănătatea blagorodnicilor stăpânitori, ca Dumnezeu să le înmulțească zilele întru mulți și fericiți ani și în cea mai de pe urmă ne-au cetit și ponturile ce-i sunt date de către cinstita Eforie, pre care bine înțelegându-le mă legu printracest zapisu al meu că voi fi următor întocmai după copriinderea cinstitelor ponturi, adecă de la începutul mathimilor celor mici, până la săvârșirea mathimilor celor grele, fără de strămutare și că-mi voi păzi toate datorii mele. Iar neurmând până la săvârșirea mathimilor, după cum mai sus m-am legatu, atunci să fiu dator ca să-i plătescu dascălului câte talere daozece pe lună, fără de cuvântu de pricină, ca unul ce n-am fost următor până la sfârșit.” [...] /825 Noiembrie 1.

acelui timp, pontul 10 precizează „toți dascăli ca niște patrioți să cade să să arate aprinși cu patrioticească râvnă silindu-se zioa și noaptea ca să arate spor, desăvârșiți ucenici, supunere, ca unul pe altul să se întrecă cu osârdia.”

Procesul instructiv urma să înceapă cu memorarea „haractirurilor suitoare și pogorătoare”, cu combinarea acestora, cu intonarea celor „opt tonuri ale diapasonului diatonic” urmărind „să nu se alunece mai mult din treptele tonurilor” acordându-se mare atenție treptei a VII-a, *zo*, „cea firească de cea armonicească”, intonarea defectuoasă, oscilatorie, între *zo* natural și *zo ifes* însemnând deprinderi greu de corectat pe mai târziu. Intonarea scării muzicale cu denumirea notelor (numită și paralaghie) să se facă împreună cu tactarea timpilor „suind mâna până la cap și bătând genunchiul, și niciodată nimic să nu zică mai înainte de a bate vremile” (Pont 2).

Studiul semnelor muzicale se continua cu învățarea Consonantelor și a Timporalelor insistându-se asupra lucrării acestora după care se trecea la glasul I începând cu *Doamne strigat-am* din *Anastasimatar*, paralaghie și melos, apoi la celelalte tropare ale glasului, până la însușirea lor deplină, așa încât „întru nimic să nu o greșeacă, nici în bătaie, nici în glăsuire (...) căci de va învăța acest glas bine, întru toate cele dinainte va merag sporind, fără a simți vreo greutate”. (Pont 3). Se continua, conform programei, cu glasurile IV și VIII, diatonice, cu glasurile V, III și VII, armonice și cu glasurile II și VI, cromatice, urmate de studiul ftoalelor și al scărilor Hisar, Nisabur și completând cu scara cromatică Muștar, „întotdeauna arătându-i cu cuvântul puterea fthoralelor ce va întâmpina”. (Pont 4)

Odată ce *Anastasimatarul* era parcurs ca material de studiu, urma studierea și învățarea cântărilor din *Irmologhion*, apoi la Tomul al II-lea (adică *Utrenierul*), Tomul al III-lea (*Liturghierul*) și Tomul al IV-lea (*Heruico-Chinonicarul*), apoi *Doxastarul* lui Petru Lambadarie, *Doxastarul* lui Iacob Protopsaltul, pentru a sfârși cu *Irmologhionul Calofonicon* cu cratimile respective, cântările *Triodului* și ale *Penticostarului*, urmând a fi studiate separat de către ucenici „pentru a le zice singuri înaintea dascălului” (Ponturile 6, 7 și 8).

Clasele erau organizate după sistemul lancasterian, împărțite în grupe de elevi, ținându-se seama de posibilitățile de înțelegere și asimilare ale acestora, unii „foarte ascuțiți cu istețimea”, alții „nu prea grei”, iar alții „cu totul grei”. Lucrându-se astfel, „prin osârdia unui dascăl bun”, stăruind îndeosebi asupra grupelor II și III, toți elevii vor reuși „să învețe desăvârșit” (Pont 13).

Metoda de predare era cea demonstrativă, adică profesorul intona de câteva ori cântarea după care cursanții o reproduceau repetând-o până ce și-o însușeau. În utilizarea acesteia, în funcție de specificul lecției, profesorii foloseau și alte metode combinându-le, îndeosebi metoda explicării și cea a exercițiilor. Se aplica de fapt principiul legăturii teoriei cu practica, al însușirii corecte și al

interpretării estetice în scopul cunoașterii întregului repertoriu ecleziastic folosit la strană în serviciul liturgic.

După terminarea programei analitice, elevii rămâneau în școală încă trei luni pentru practică, făcându-li-se în final „eczamen pentru toată sistima”. Apoi, primind de la dascăl „scrisoarea mărturisitoare că și-au trecut mathimile” erau trimiși la București unde după probele pe care le susțineau – Macarie, în calitatea sa de epistat fiind examinatorul – primeau „cuvinciosul atestat de la Eforie” și erau trecuți în „catalogul celor desăvârșiți și trebuincioși”, iar dascălului i se recunoștea „silința și osârdia și de toți să se laude” (Pont 8).

Putem spune că programa și sistemul de învățământ, în forma în care era redactată la acel an, are o alcătuire surprinzătoare și complexă în bogăția și dificultatea conținutului său dar și o desfășurare logică, firească a înlănțuirii lecțiilor, dovedind astfel seriozitate în aplicarea principiilor metodologice și maturitatea procesului instructiv-educational.

Programa și modul de organizare a întregului proces de învățământ prospectate de Macarie Ieromonahul, surprind prin complexitatea conținutului, a principiilor didactice, a metodelor și a rezultatelor obținute, iar rezultatul a fost că școlile de psaltichie de atunci din Țara Românească au marcat o etapă importantă de afirmare și consolidare a cântării bisericești în notație hrisantică.

Dascălii școlilor de psaltichie erau plătiți din bugetul Eforiei, dar după plecarea lui Macarie Ieromonahul în Moldova (1829), de fapt de când au fost înființate școlile naționale sau publice din reședințele județelor, salariul lor a fost suprimat, iar activitatea unităților de învățământ a intrat în declin. Ulterior, muzica psaltică s-a studiat în aceste școli naționale, dar mai ales în cele mănăstirești, episcopale, în cele care erau conduse de cântăreții sau dascălii de biserică, precum și în seminariile înființate după anul 1835. Odată cu înființarea acestora din urmă, un rol important le revine dascălilor de psaltichie Anton Pann, Oprea Demetrescu, Ștefanache Popescu și alții. Treptat însă, cântarea bisericească va intra într-o nouă etapă critică, acutizată în a doua jumătate a secolului al XIX-lea datorită reformelor din timpul domniei lui Alexandru Ioan-Cuza.

2.3. Seminarul Central

La 2 februarie 1836 a avut loc deschiderea oficială a cursurilor **Seminarului Central** din București, instituție teologică înființată special pentru pregătirea viitorilor slujitori ai Bisericii Ortodoxe din satele și orașele Țării Românești. Demersurile pentru a asigura o bună funcționare a școlii, respectiv un local adecvat, selectarea elevilor, asigurarea unui personal didactic corespunzător, obținerea fondurilor necesare întreținerii școlii și a elevilor, au început încă din anul 1834. Impulsul pentru înființarea seminariilor preoțești a fost dat de

Regulamentele Organice, iar aceasta se va împlini sub Barbu Știrbey, ca ministru sau logofăt al treburilor bisericești.¹ Domnitorul Alexandru Ghica urmărea cu interes modul în care erau îndeplinite de către Mitropolie obligațiile prevăzute în actul domnesc din 21 aprilie 1834, care menționa înființarea de seminarii la București, Buzău, Râmnicu Vâlcea și Curtea de Argeș². În data de 16 noiembrie 1834, Marele Logofăt al Treburilor bisericești depune Adunării obștești raportul său, împreună cu Ofisul Domnului, spre a fi cercetat și avizat. Era prevăzută o școală cu 7 clase (4 clase ciclul preparandal și 3 clase ciclul superior sau al *învățăturii îndeplinătoare*), acesta din urmă începând să funcționeze abia din 1860, odată cu noua reformă a învățământului³.

În primii ani ai existenței sale, Seminarul Central a funcționat în spațiul Mănăstirii Antim fiind mutat apoi la Jicnița unde a rămas până în 1855 când a trecut la Mănăstirea Radu Vodă, unde a funcționat până în 1859, apoi în Calea Craiovei, pe Podul Calicilor (până în 1864), la Mănăstirea Văcărești (1864-1866), în casele Băleanu din Șerban Vodă (1866-1901), pentru a se stabili, în sfârșit, în localul propriu din Bulevardul Regina Maria. Însă nici aici nu a rămas prea mult, căci în 1948, odată cu instituirea regimului comunisto-ateist în țară, în urma unei reforme a învățământului laic și religios, Seminarul Central este transferat la Mănăstirea Radu Vodă, unde funcționează și astăzi.

Alături de disciplinele umaniste și teologice, programa analitică prevedea și studiul muzicii psaltice și al cântărilor bisericești. *Regulamentul seminarilor pregătitoare* întărit cu *ofisul domnesc nr. 283/1835 citit în Obșteasca Adunare la 28 Mai 1935* prevede la Art. 2 „în clasul 1-ul se va învăța citirea, scrierea și începuturi de gramatică și de aritmetică; pă lângă aceasta se va începe și să va în urma celelalte clasuri învățătura cântării bisericești”⁴, iar în lista „cărților și altor lucruri cumpărate la seminar”, în 1836 figurează și 20 bucăți din *Tomul al doilea de psaltichie*.⁵ Nu știm ce ar putea fi acest Tom al doilea, dar informația rămâne, și atestă că orele de muzică bisericească și materialul didactic destinat lor își aveau un loc bine stabilit în activitatea Seminarului, încă de la întemeierea acestuia. Într-un dosar al Ministerului Cultelor și Instrucțiunilor Publice din anul 1837, găsim la f. 198 amintită lista cărților ce trebuie cumpărate pe anul respectiv și acolo, alături de *Istoria Bisericești, Tetraevanghelii, Dogmatici, Tipicuri* sunt menționate: „10

¹ Șt. Călinescu, D. G. Boroianu, *Istoria seminarului Central de la începuturi până la instalarea în localul propriu*, Editura Dacia, Iași, 1903.

² Gheorghe C. Ionescu, *Muzica bizantină în România. Dicționar cronologic*, București, Editura Sagittarius, 2003, p. 192.

³ *Ibidem*.

⁴ Arhivele Statului, fond *Ministerul Cultelor și Instrucțiunilor Publice*, Dosar 8317/1835.

⁵ Victor Papacostea, Mihail Regleanu, *Seminarul Central. Documentele întemeierii*, București, 1938, p. 71.

Anastasimatare, 10 Irmologhii, 10 Teoreticoane, pentru psaltichie".¹ Treizeci și cinci de ani mai târziu, într-un dosar aparținând aceluiași minister apare o listă, frumos caligrafiată cuprinzând *cărțile de cântări bisericesci, necesarie Seminarului Centralu de Bucuresci pe anul scolar 1872-1873* care înșiră, deasupra semnăturii arhimandritului Teoctist Scriban, directorul Seminarului, șase tipuri de cărți necesare învățării psaltichiei:

- I. *Anastasimatraul* de Dimitriță, 30 exemplare.
- II. *Idiomelaru* unitu cu *Doxastaru*, partea I, II, III, 20 exemplare.
- III. *Heruicarul* tomului I și II, 30 exemplare.
- IV. *Catavasieru*, care conține catavasii, podobii și doxologii, 20 exemplare.
- V. Carte (sau tomu) de polelee, 20 exemplare.
- VI. *Paresimieru*, cu cântările Postului mare, 30 exemplare.²

Programa școlară includea *Cântări* în toți cei patru ani de studiu, de fapt era împărțită în două mari grupe: *Științe* unde sunt incluse disciplinele generale (scrierea pe linii după caligrafie, aritmetica, gramatica, istoria universală, psihologia) și teologice (catehism, istoria bisericească, principie de ermenevtică, pastoralul) și *Cântări* unde apar, împărțite pe ani de studiu, gradat după nivelul lor de dificultate, disciplinele învățării muzicii psaltice.

Clasa I: Principie de gramatică, și Cântarea celor opt glasuri pe anastasimatar.

Clasa II: Un rând doxologii. Heruvicile, chinonicele și acsioanele săptămânii.

Clasa III: Un rând de doxologii mai mari. Partea I-a de heruvice. Chenonice și axioane pentru Duminici. Parisimierul tot. Axioanele praznicelor și cele trei liturghii.

Clasa IV: Partea II, heruvice, chenonice, axioane. Trei polilee. Chenonicele praznicelor și alte irmoase, și un rând de heruvice grecești.³

Programa aceasta a „obiectelor predate în seminar” era în curs în anul școlar 1860-1861, responsabil pentru primii doi ani era profesor Oprea Demitrescu iar pentru ceilalți doi Nicolae Zaharia. Primul profesor de muzică bisericească a fost Dobre (Dobrică) Tântăveanu (1836-1840), urmat de Costache Chiosea (1840-1848). În timpul Revoluției din 1848, și după aceea, cursurile Seminarului au fost întrerupte până în 1851. Începând cu acest an muzica bisericească a fost predată de dascălul Ieronim (1851-1855), la clasele I-II, și de dascălul Calistrat (1851-1855), la clasele III-IV. Calistrat apare în documentele școlii ca dascăl de psaltichie la clasa a IV-a și în anul 1863. În anul 1855 catedra de muzică bisericească este repartizată dascălilor Alecu Mi[ri]nescu (clasa a II-a) care funcționează până în anul 1859,

¹ Arhivele Statului, fond *Ministerul Cultelor și Instrucțiunilor Publice*, Dosar 59/1837, f. 198.

² Arhivele Statului, fond *Ministerul Cultelor și Instrucțiunilor Publice*, Dosar 59/1837, f. 102.

³ Arhivele Statului, fond *Ministerul Cultelor și Instrucțiunilor Publice*, Dosar 358/1860, f. 597v.

Meletie Ierodiaconul (clasa I-a) care în 1859 primește și orele clasei a II-a la care predase Alecu Mirinescu și Niță Zaharia, protopsaltul Mitropoliei (clasele III-IV) care funcționează până în anul 1864. În perioada 1859-1864, în paralel cu Niță Zaharia, profesor de psaltichie este Oprea Demetrescu, care predă la clasele I-II. În 17 septembrie 1864 Ministerul numește cu ordinul nr. 44868 în calitate de profesor de muzică bisericească și pedagog șef pe Oprea Demetrescu. Directorul școlii se împotrivesc și la 24 octombrie același an, cu ordinul nr. 51611, este numit în funcția respectivă profesorul Ștefan (Ștefanache) Popescu¹, Oprea Demetrescu rămânând în școală la catedra de muzică vocală. În 1890 Ștefanache Popescu se pensionează urmându-i Ghiță Ionescu (1891 – 1893) și, mai târziu, din 1899 până în 1936, profesorul și compozitorul Ion Popescu-Pasărea².

În anul 1885 în documentele privind istoria seminarului se vorbește despre necesitatea „întocmirii unui cor”, fiindcă, precizează Ștefan Călinescu și D. G. Boroianu în studiul lor monografic „pe lângă cântarea în solo după psaltichia auzului greco-oriental, dorința Măriei Sale este de a se introduce și cântarea în armonie, după arta Europeană” astfel că „programa învățăturilor seminarului se va completa și cu lecțiile de muzică vocală în armonie, pentru care se va numi un profesor cu cinci băieți ajutoare, care pentru capacitate în artă să corespundă scopului propus”.³ Efectele modernizării și deschiderea spre Occident se făceau deja simțite inclusiv în programa de învățământ a școlilor preotești, la aceasta se va adăuga legea Instrucțiunilor publice, promulgată sub Al. I. Cuza, în 1864, care viza

¹ În 26 februarie 1872, Ștefanache Popescu, copleșit probabil de această dublă însărcinare de profesor de muzică bisericească și pedagog șef se adresează ministrului cultelor de atunci pentru a rezolva situația dificilă în care se ajunsese datorită faptului că postul de profesor de cântare bisericească era cumulat cu cel de pedagog și cere ca sarcinile de pedagog să le preia o altă persoană. Ștefanache Popescu cere fie numirea oficială a altei persoane, fie despărțirea celor două atribuții „pentru a-mi împlini datoria cu același zel ca și până acum”, această dublă obligație fiind o „sarcină prea dificilă de împlinit de către o singură persoană”. În prealabil directorul Seminarului, arhimandrit Teoctist Scriban, adresase Ministerului o scrisoare prin care semnala faptul că „la mai multe invitațiuni ce i-am făcut de a sta în internatul seminarului și de a împlini funcțiunea de șef-pedagog, domnul Ștefan Popescu, mi-a declarat verbal că nu poate împlini funcțiunea de șef pedagog fiind în vârstă și nici nu poate șede în internat fiind căsătorit”. În consecință, directorul cere ca ministrul să reglementeze situația, fie numind o altă persoană în această funcție de profesor de muzică orientală și pedagog șef, fie „să se separe catedra de muzică orientală de obligațiunea de șef pedagogu, și să se orânduiască o deosebită persoană în funcțiunea de șef-pedagogu, care să îndeplinească și pe aceea de secretar și scriitoriu ce este iarăși foarte indispensabilă administrațiunii”. Ministerul Cultelor prin rezoluția 1003 din 27 aprilie 1972 hotărăște să numească o altă persoană care să preia atribuția de pedagog-șef din postul lui Ștefan Popescu, anume pe ieromonahul Gherman, recomandare pe care o făcuse însuși Ștefan Popescu, împreună cu obligația de a-i da acestuia partea care i se cuvenea din onorariul său. Corespondența cu Ministerul Cultelor și Instrucțiunilor publice în Dosar 135/1972, f. 67-69v, Arhivele Statului.

² Gheorghe C. Ionescu, *Studii...*, p. 193.

³ Șt. Călinescu, D. G. Boroianu, *op. cit.*, p. 95.

reforma învățământului. Se vor înființa noi școli, gimnaziile, licee, Universitatea din București își începe cursurile, seminariile sunt reorganizate. Ca urmare a noii orientări în muzică și a acestei reforme, în programa de învățământ a Seminarului Central vor apărea de acum două materii diferite: *muzica bisericească*, adică muzica de tradiție bizantină așa cum s-a studiat ea de veacuri și s-a cântat în locașurile noastre de cult și *muzica vocală*, adică muzica corală, care pătrunde treptat în biserică și pentru care trebuie de acum formați oameni noi. O programă din anul 1872 ne arată că în anii I-II se studia muzica bisericească iar în anii III-IV, muzica vocală; după reorganizare și introducerea noii programe accentul se mută și muzica vocală va fi studiată în toți anii de studiu (de acum șapte ani, nu doar patru) iar muzica psaltică, în paralel cu ea dar numai în anii III-VII.

Prin dascălii săi, prin programa pe care au conceput-o și aplicat-o, prin formarea pe care au reușit să o imprime absolvenților săi, Seminarul Central a fost, ne spun istoricii lui, un important moment al învățământului teologic în acei ani ai începutului. Parcurgând listele cu absolvenții și urmărind destinul lor profesional putem spune că el a împlinit obiectivele pe care Marele Logofăt al Bisericii, Barbu Știrbey, și le propunea la 1834 în proiectul de înființare: „Dintr-aceste seminarii au a ieși în puțină vreme păstori vrednici, care vor propovădui cuvântul lui Dumnezeu în tot satul și cătunul (...). Din Seminarul Central vor ieși obraze bisericești împodobite cu științe mai înalte și din care orânduindu-se egumeni se poate nădăjdui a se aduce monastirile la acea înfloritoare stare asemănată cu cugetul ziditorilor ctitori. (...) Dintr'aceste obraze se vor arăta altele vrednice de a împlini la trebuință locuri mai înalte în clirosul bisericesc.”¹ Aceste fețe bisericești, fie ei preoți de țara, egumeni sau ierarhi, au avut pe lângă o bună pregătire teologică, misionară, dogmatică, duhovnicească și o orientare în cântarea bisericească pe măsură, și aici un rol esențial l-au avut acel valoros grup de dascăli care au cinstit prin efortul și capacitatea lor profesională muzica bisericească și catedra de muzică psaltică a Seminarului, fiind ei înșiși ceea ce avea mai însemnat țara noastră în cântarea de tradiție bizantină a aceluia timp.

2.4 Seminarul Nifon Mitropolitul

Mitropolitului Nifon al Ungrovlahiei, un ierarh preocupat de starea spirituală a societății românești și conștient de faptul că „deși are frumoase calități intelectuale, poporul român zace în umbra neștiinței”, învățământul fiind „restrâns la niște proporțiuni nedrepte” astfel că „instrucțiunea religioasă a clerului este tratată cu cea din urmă nesocotință”, hotărăște ca întreaga sa avere și tot ce a agonisat să „le consacre cu inima voioasă pentru învățământul fiilor prezenți și

¹ Apud Șt. Călinescu, D. G. Boroianu, *op. cit.*, p. 33.

viitori ai patriei noastre”¹. Astfel ia ființă la 31 ianuarie 1872, printr-un decret regal, Seminarul Nifon Mitropolitul. Va funcționa în paralel cu Seminarul Central, cu respectarea programei de învățământ în vigoare impusă de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, până în 1948, când, odată cu venirea comuniștilor la putere, va fi desființat.²

Decretul de înființare al regelui Carol I poate fi luat și ca un prim regulament de funcționare privind obligațiile întemeietorului și îndatoririle corpului profesoral care va urma să pună în funcțiune acest prim seminar particular.

„Se încuviințează propunerea Prea Sfinției sale Părintelui Mitropolit Nifon, Primat al Țării, făcută prin actul înregistrat sub No. 1140, că pe când este încă în viață, dorește a fonda din propriile sale economii un Seminar spre îmbunătățirea clerului patriei Noastre, care seminar să poarte numele de Seminar al Mitropolitului Nifon; ca acest seminar, ca o proprietate a Prea Sfinției Sale, pe cât timp va trăi, să fie administrat și îngrijit de preasfinția Sa, întâmpinând cu dela Preasfinția sa toate cheltuielile lui dela cele mari până la cele mai mici, fără de a avea nimeni altul dreptul de a se amesteca la dânsul. Ca să fie dotat de Prea Sfinția Sa prin testament, în mod d’a putea și după încetarea din viață a Prea Sfinției Sale, să se mențină în cea mai bună stare și să se întinză cu vremea în proporțiunile prin care se face, conform cu testamentul ce Prea Sfinția Sa îl va face; ca științele ce se vor preda în acest seminar să fie tot aceleași ce se vor preda și în celelalte Seminarii din țară, întrucât privește învățătura tinerilor ce vor voi să îmbrățișeze cariera bisericii religiei ortodoxe a țării și ca tinerii după terminarea studiilor și examenul ce vor da să aibă dreptul d’a intra în hirotonie ca toți seminariștii în genere.”³

Fondurile de întreținere a școlii urmau a fi realizate, conform statutului de funcționare, din averea personală a Mitropolitului, administrată de o Eforie alcătuită din trei membri aleși dintre profesori și persoane de încredere, rude apropiate ierarhului muntean. Seminarul nou înființat, care-și va deschide cursurile în localul din strada 11 iunie, nr. 2, în 19 noiembrie 1872, sub conducerea arhimandritului Ghenadie Enăceanu, va purta numele ctitorului său, Seminarul Nifon Mitropolitul. Din anul școlar 1875-1876 seminarul a funcționat cu 4 clase până în 1882, apoi cu 5 și 6 clase, pentru ca din 1884 până în 1893 să funcționeze cu 7 clase. Din anul 1893 până în 1948, când este desființat de regimul comunist recent instaurat, *Seminarul Nifon* va funcționa, asemenea celorlalte seminarii teologice din

¹ Nifon Mitropolitul, *Acte testamentare*, f.e., București, 1909, p. 30.

² Pr. Grigore N. Popescu, *Din trecutul Seminarului Nifon Mitropolitul din București*, f.e., București, 1943, p. 69.

³ *Idem*, pp. 70-71.

țară, cu 8 clase în două cicluri, inferior și superior¹. Plătiți din fonduri proprii, profesorii erau selecționați de Eforia școlii dintre cele mai valoroase cadre secundare și universitare din Capitală. Corpul profesoral, ne spune Grigore Popescu – el însuși director al seminarului – în monografia sa, era la întemeiere compus din „învățatul ieromonah Ghenadie Enăceanu, viitorul epistat al Râmnicului ca director, Atanasie Veniamin, Protoiereul R. Sterian Referendarie, N. Mateescu și Gh. Ionescu, cărora aveau să le urmeze, după ani și ani, alți iluștrii reprezentanți ai învățământului secundar și universitar din țară, în propovăduirea adevărilor religioase și profane spre folosul și luminaarea nu numai a elevilor ci și a celor rămași în umilința satelor.”²

De-a lungul istoriei sale printre profesorii Seminarului s-au numărat câteva nume dintre cele mai reprezentative: Gheorghe Țițeica, Ștefan Călinescu, Ștefanache Popescu, Ion Popescu-Pasărea, Theodor Georgescu, Gheorghe și Ionel Brătianu, Gheorghe Cucu și alții. Nu întâmplător, având asemenea cadre didactice de elită, *Seminarul Nifon* era cotate la nivelul renumitelor școli secundare din București³.

Între obiectele de studiu, muzica bisericească își avea locul său bine stabilit în procesul de învățământ. Două ore pe săptămână pentru fiecare clasă, la care au predat de la înființarea școlii în 1872 și până la dizolvarea sa în 1948 cadre didactice de o competență profesională recunoscută, asigurând buna pregătire a elevilor și în acest domeniu. Primul dascăl de psaltichie al Seminarului, care funcționează în anul școlar 1872-1873, este preotul Gheorghe (Ghiță) Ionescu⁴, elev al lui Iosif Naniescu la Găiseni, urmat de Evseviev Bălănescu⁵ protopsalt la Mitropolie, și el cu o activitate scurtă în Seminar, între anii 1773 – 1775⁶. Din anul 1875 catedra de muzică bisericească este încredințată profesorului Theodor Georgescu care o deține până în anul 1880 când moare. În paralel a predat și muzica vocală. Urmașul acestuia este Ștefanache Popescu, muzician desăvârșit,

¹ Ghenadie Enăceanu, „Seminarul Nifon Mitropolitul. Situațiunea anului școlar 1874 și 1875”, în *BOR*, an. I (1875), nr. 11(aug.), p. 872.

² Pr. Grigore N. Popescu, *op. cit.*, p. 75.

³ Gheorghe C. Ionescu, *Muzica Bizantină...*, p. 309.

⁴ Ghiță Ionescu a urmat cursurile Seminarului Central unde a studiat psaltica cu Oprea Demetrescu și Niță Zaharia, protopsaltul Mitropoliei. Va alcătui în 1862, la îndemnul lui Iosif Naniescu, o *Antologie psaltică*, urmată de altele asemănătoare. A fost cântăreț la Biserica Mihai vodă, și la Biserica Sf. Ecaterina, diacon și apoi preot la Biserica Zlătari. Profesor de muzică bisericească la Seminarul Nifon (1872-1873) și la Seminarul Central (1891-1893). A fost autor a numeroase colecții de cântări pentru serviciul liturgic și pentru uz didactic, unele tipărite altele rămase în manuscris. *Apud.* Gheorghe C. Ionescu, *Muzica bizantină...*, ed. cit., p. 271.

⁵ Evseviev Bălănescu a învățat psaltichia la Școala de la Buzău, monah, protopsalt la Biserica Mitropoliei din București și profesor, după Ghiță Ionescu, la Seminarul Nifon. *Ibidem* p. 276.

⁶ Ghenadie Enăceanu, *op. cit.*, p. 872.

care va preda muzica bisericească până în anul 1893 când îi urmează la catedră discipolul său, Ion Popescu-Pasărea. În anul școlar 1892–1893, Ion Popescu-Pasărea l-a suplinat la catedră pe Ștefanache Popescu, bolnav, fiind titularizat în anul 1893¹. Ultimul profesor care a onorat catedra de muzică bisericească la Seminarul *Nifon* este Anton Uncu, bun muzician și cântăreț, diacon la Patriarhie. A funcționat din anul 1936 până în 1948 când Seminarul a fost desființat².

O prezentare a programei catedrei de muzică bisericească din care putem afla metodologia de studiu aplicată în anul școlar 1874-1875 realizează Ghenadie Enăceanu, în articolul său publicat chiar în acel an. În clasa întâi se studia gramatica muzicii psaltice „cu priviri asupra proprietăților semnelor și a sonorilor muzicale” se fac apoi exerciții „asupra glasului I și VIII cântatele pre semne”. Dar în același timp elevii clasei I „s-au deprins în cântarea practică a Serviciului liturgiei și al înmormântării Mântuitorului”. Iar în clasa a II-a elevii învață a „cânta pe semne glasu I și V-le, unu cheruvicu pre glasul I-iu și acsionul – Ângerul au strigatu; iar în practică s-a deprinsu a cânta glasurile I, IV, V și VIII cu podobiile lor”. În clasa a III-a elevii „s-au exercitatu în a cânta pre semne glasurile, mai multe cheruvice și acsioane, cheruvicul și aghiosele liturgiei mai înainte sântite, cântările speciale din Postul Mare și de la diferite sărbători împărătesci, și unu polieleu pe glasu al V-le. Iar în modu practicū elevii s-au exercitat a cânta tote glasurile cu podobiile lor afară de al VI și VII”³. La o simplă privire comparativă, această programă este cu mici diferențe aceeași cu cea a Seminarului Central așa cum am văzut că funcționa ea în anul 1861. Diferențele sunt uneori de terminologie ca de exemplu, în clasa a III-a, la Seminarul Central se face „paresimierul tot” iar la Seminarul *Nifon* „cântările speciale din Postul Mare”, altele de abordare metodologică, ca în cazul glasurilor care se parcurg la Seminarul Central, toate de pe Anastasimatar încă din primul an iar la Seminarul *Nifon*, pe rând, pe anii de studii, după gradul lor de dificultate.

Seminarul *Nifon* a avut o existență îndelungată, de 76 de ani, perioadă în care a avut peste 2000 de absolvenți, cei mai mulți urmând cursurile superioare universitare, în domeniul teologic dar și în alte domenii.⁴

În această performanță a învățământului nostru teologic de acum aproape două secole un rol important l-a avut întemeietorul Seminarului, Mitropolitul *Nifon*, cel care a desfășurat o activitate rodnică în domeniul pastoral, remarcându-se atât în plan religios, în plan cultural, cât și în plan politic la nivel național. El este cel care a reînființat Seminarul *Central* în anul 1851 după întreruperea cursurilor

¹ Pr. Grigore N. Popescu, *op. cit.*, p. 103.

² Gheorghe C. Ionescu, *Muzica Bizantină...* p. 309.

³ Ghenadie Enăceanu, *op. cit.*, p. 876.

⁴*Ibidem.*

din 1848, a înființat apoi, în 1872 Seminarul care îi poartă numele, întreținut cu fonduri personale. De asemenea, a înființat o tipografie, a zidit cu cheltuiala sa biserica din Letca Nouă, județul Giurgiu, a restaurat biserica Mănăstirii Zamfira din Prahova și Schitul Cetățuia din Râmnicu-Vâlcea. A fost președinte al Divanului Ad-hoc din București și al Adunării electivă care a ales domn pe Alexandru Ioan-Cuza, prilej cu care a rostit un înflăcărat discurs în favoarea Unirii¹.

Contemporan cu Veniamin Costache și Iosif Naniescu, mitropoliți ai Moldovei, cu Andrei Șaguna, mitropolit al Transilvaniei, cu Chesarie, episcopul Buzăului, Nifon, mitropolitul Ungro-Vlahiei, a fost asemenea acestora, una din marile personalități ale vieții bisericești și culturale ale țării.

Școlile de psaltichie au avut un rol foarte important în transmiterea unor valori care se cristalizează în timp și contribuie la formarea unei culturi cu trăsături specifice, înscrisă în marea arie bizantină. Acestea vor sta la temelia limbii noastre literare și a muzicii de factură cultă, devenind reale mijloace de educare a poporului. Ele reprezentau principalele forme instituționalizate de educație artistică cu implicații profunde în plămădirea spiritualității noastre. Învățământul practicat în ele își extindea influențele benefice asupra tuturor credincioșilor, care găseau în Biserică principalul mijloc de educare și înnobilare spirituală, religia în sine constituind un puternic factor educațional, iar organizarea vieții bisericești își va împleti destinele cu cea a școlii noastre. Faptul a fost subliniat încă din urmă cu un secol de un ierarh cărturar, psalt renumit și dascăl, dar și autor de cântări bisericești, Mitropolitul Iosif Naniescu, care scria la 1887: „Biserica a fost școala poporului, școală de morală și lumină, școală de iubire, de unire și frăție”².

În loc de concluzii

Școlile de muzică psaltică din Bucureștiul veacului al XIX-lea au constituit, fără îndoială, singurele forme de învățământ muzical instituționalizat din Țara Românească menite să promoveze cântarea Bisericii străbune. Prin eforturi financiare consistente, prin jertfa dascălilor și patriotismul unor personalități cu totul remarcabile, în fruntea cărora Macarie Ieromonahul se individualizează cu pregnanță, cultura muzicală românească de sorginte bizantină din Bucureștii “veacului națiunilor” – secolul al XIX-lea, reușește să coaguleze o școală autohtonă de mare forță, cu iradiere zonală și temporală, și care, indubitabil, constituie baza a tot ceea ce în România zilelor noastre înseamnă predarea și cântarea Bisericii

¹ C. I. Ialomițeanu, *Nifon, mitropolitul Ungrovlahiei. Viața și activitatea sa*, f.e., București, 1896, p. 42.

² *Cuvântarea I. P.S. Arhiepiscop și Mitropolit al Moldovei și Sucevei, D. D. Iosif Naniescu pentru sfințirea bisericii celei mari catedrale mitropolitane din Iași, săvârșită la 22 aprilie 1887*, f.e., Iași, 1887, p. 22.

Ortodoxe de limbă română. Relația cu Patriarhia Ecumenică prin prezența "reprezentantului" reformei în Principate – Petru Efesiul – și tipărirea primelor colecții de muzică bizantină la București prin sprijinul logistic direct oferit de români, nu face altceva decât să dinamizeze, să diversifice și să consolideze practicile didactice și muzicale locale, conferind astfel nu numai autoritate învățământului psaltic, ci și garanție prin raportarea la un punct de reper și model liturgic și muzical, model ce a asigurat coeziune și coerență spiritualității bizantine încă de la începuturile Bisericii ei.

BIBLIOGRAFIE

- * * * **ARHIVELE STATULUI.** Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunilor Publice, Dosarele: 8317/1835, 59/1837, 358/1860, 135/1972 .
- BARBU BUCUR, Sebastian,** „Protopsaltul Mihalache Moldovlahul” (I), Revista „Muzica”, an XVIII, nr. 3/2007.
- BUZERA, Alexie,** *Cultura muzicală românească de tradiție bizantină din sec. al XIX-lea*, Fundația Scrisul Românesc, Craiova, 1999.
- CĂLINESCU, Ștefan, BOROIANU, Dumitru G.,** *Istoria seminarului Central*, Editura Dacia, Iași, 1903.
- DEBIE, Nicolae – Carol,** *O cronică ploieșteană*, vol. I, Editura Mileniul III, Ploiești, 1980.
- ENĂCEANU, Ghenadie,** „Seminarul Nifon Mitropolitul. Situațiunea anului școlar 1874 și 1875”, în: *BOR*, an. I, nr. 11/1875.
- ERBICEANU, Constantin,** *Cronicarii greci carii au scris despre români în epoca fanariotă*, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1890.
- ERBICEANU, Constantin,** *Material pentru istoria învățământului la Români*, *BOR*, an XVI, nr. 2/1892.
- IALOMIȚEANU, C. I.,** *Nifon, mitropolitul Ungrovlahiei. Viața și activitatea sa*, București, 1896.
- IONESCU, Gheorghe C.,** „Macarie Ieromonahul și opera de românire a cântărilor psaltice”, în: *SCIA*, Seria TMC, vol. 38/1991, Editura Academiei Române, București.
- IONESCU, Gheorghe C.,** „Circulația unor manuscrise muzicale românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea”, în: *Studii și Cercetări de Istoria Artei, seria Teatru, Muzică, Cinematografie* (SCIA, seria TCM), vol. 36/1989, Editura Academiei Române, București.
- IONESCU, Gheorghe C.,** *Muzica bizantină în România. Dicționar cronologic*, Editura Sagitarius, București, 2003.
- LAZĂR COSMA, Octavian,** *Musicul Român – prima revistă românească*, în revista „Muzica”, an XXVI, nr. 11/1975.
- MACARIE, Ieromonahul,** *Irmologhion sau catavasier muzicesc care cuprinde în sine catavasiile praznicilor împărătești și ale Născătoarei de Dumnezeu, ale Triodului și ale Penticostarului, precum se cântă în sfînta lui Hristos Dumnezeu biserica cea mare*, București, 1823.

- MOISESCU, Titus**, *Muzica bizantină în Evul Mediu românesc. Schița unei eventuale istorii a acestei străvechi arte*, în „Memoriile comisiei de folclor”, tom VI/1992, Editura Academiei, București, 1995.
- MOISESCU, Titus**, *Prolegomene bizantine*, Editura Muzicală, București, vol. I (1985) și vol. II (2003).
- NIFON, Ploieșteanul**, *Carte de muzică bisericească*, București, 1902.
- PANN, Anton**, *Bazul teoretic și practic al muzicii bisericești sau Gramatica melodică*, București, 1846.
- POPESCU, Grigore N.**, *Din trecutul Seminarului Nifon din București*, București, 1943.
- POPESCU, Nicolae M.**, „Notația muzicală a lui Petru Efesiu”, în: BOR, an XXXII, nr. 10/1909.
- POPESCU, Nicolae M.**, „Știri noi despre Macarie Ieromonahul”, în: BOR, nr. 11/1916.
- POPESCU, Nicolae M.**, *Viața și activitatea dascălului de cântări Macarie Ieromonahul*, București, 1908.
- URECHIA, Vasile Alexandrescu**, *Istoria Școalelor de la 1800-1864*, Imprimeria Statului, București, tom I (1892) și tom IV (1901).